

تاریخنامهٔ احمد شاه درانی

بنیانگذار نخستین حکومت افغانستان

● مجتبی آذرتیریزی

احمد خان سدوزایی بود.

طایفه سدوزایی بخشی از افغانان ابدالی بودند و ابدالیان در اصل از طوایف افغان ناحیه هرات بودند که نادرشاه به آنها اجازه داده بود در اطراف قندهار سکونت گزینند. هنگامی که نادرشاه در سال ۱۱۶۰ هـ. ق / ۱۷۴۷ م. به قتل رسید، سپاهیان افغانی، احمدخان را به رهبری و سپس به عنوان شاه خود برگزیدند و وی لقب دُرُدُران بر خویشان نهاد و از این رو، سلسله‌ای که تأسیس نهاد به سلسله درانی معروف شد.

احمدشاه خود را وارث متصرفات شرقی نادر می دانست. چندین بار به هندوستان تاخت و با گورکانیان هند، مراتهاها و سیکها جنگید و در سال ۱۱۷۰ هـ. ق / ۱۷۵۷ م. دهلی و آگره را غارت کرد. بدین سان در شمال غربی هندوستان، حکومت وسیعی به وجود آمد که سند، بلوچستان و بیشتر پنجاب و کشمیر را شامل می شد.

احمدشاه، شاه رخ افشار را در خراسان تحت حمایت خود گرفت، اما در دوره سلطنت جانشینان احمدشاه، تیمورشاه - پسر احمدشاه - (حکومت: ۱۱۸۴-۱۲۰۷ هـ. ق / ۱۷۷۳-۱۷۹۳ م.)، زمان شاه - نوه احمدشاه - (حکومت: ۱۲۰۷-۱۲۱۵ هـ. ق / ۱۷۹۳-۱۸۰۰ م.) محمودشاه، قیصر و شاه شجاع (تا ۱۲۴۱ هـ. ق / ۱۸۲۶ م.) خاندان درانی دچار نفاق و از هم پاشیدگی شد و اعضای این خاندان در سه شهر اصلی یعنی کابل، قندهار و هرات به جنگ‌های داخلی دست زدند تا اینکه شاخه دیگری از افغان‌های ابدالی یعنی افغان‌های «بارکزیایی» یا «محمدزایی» تحت رهبری دوست محمد خان زمام امور افغان‌ها را به دست گرفتند.

بنابراین احمدشاه درانی را بنیانگذار فرمانروایی افغانستان جدید می دانند. از این زمان به بعد است که به ویژه در پی سقوط دولت قدرتمند و فراگیر صفویه و بعد از آن در اثر تقلیل دایره قدرت افشارها در خراسان، افغان‌ها از خلأهای سیاسی ایجاد شده برای کسب هویت و قدرت سیاسی مستقل بهره بردند.

در باره این کتاب:

کتاب حاضر به قلم منشی احمدخان درانی در نهایت جانبداری از اقدامات وی به رشته تحریر درآمده و فقط به شرح لشکرکشی‌های خان افغانی اختصاص دارد.

■ تاریخ احمدشاهی؛ تاریخ تشکیل اولین حکومت افغانستان

■ تألیف: محمود حسینی جامی

■ تصحیح و تحشیه: دکتر غلامحسین زرگری نژاد

■ ناشر: دانشگاه تهران، چاپ اول، بهار ۱۳۸۴، ۷۴۶ ص،

۵۹۰۰۰ ریال، شابک ۲-۵۰۲۲-۵۰۳-۹۶۴

تاریخ احمدشاهی از منابع اصلی و ارزشمند قرن دوازدهم نواحی

شرقی ایران است؛ مناطقی که امروز افغانستان نامیده می شود.

کتاب، گزارش مفصل رویدادهای سیاسی و عمدتاً نبردهای

دوران بیست و چهارساله حکومت احمدشاه درانی (۱۱۶۰-۱۱۸۴ هـ.

ق / ۱۷۴۷-۱۷۷۳ میلادی)، پسر محمد زمان خان ابدالی از شاخه

سدوزایی است.

در باره موضوع کتاب

افغان‌های غلزایی در دوره ضعف و انحطاط صفویه نقش مهمی

در امور ایران بازی کردند. آنان در دهه سوم قرن دوازدهم هجری قمری

/ هجدهم میلادی به داخله ایران تاختند و بر بسیاری از نقاط آن استیلا

یافتند. اگرچه نادرشاه افشار به سلطه افغان‌ها پایان داد، ولی عده‌ای از

آن‌ها را در قشون خود به خدمت گرفت. یکی از سرداران برجسته او

دیگری از آن در دانشگاه بمبئی و موزه بریتانیا نیز نگهداری می‌شود. نسخه آکادمی علوم شوروی در سال ۱۹۷۴ توسط دوست مراد سیدمرادوف، محقق روسی در مسکو به صورت چاپ عکسی انتشار یافته است.

این چاپ عکسی اساس تصحیح انتقادی حاضر بوده است. توضیحات دوست مراد سیدمرادوف در مقدمه چاپ عکسی نیز به فارسی ترجمه شده و در ابتدای چاپ حاضر آورده شده است که شامل توضیحاتی درباره تاریخچه شناخت نسخه خطی، نسخه‌های یافت شده و مشخصات آنها، ویژگی‌های نسخه آکادمی علوم شوروی و مطالبی درباره مطالب و نویسنده کتاب است.

براساس این توضیحات، نگارش کتاب تاریخ احمدشاهی در سال ۱۱۶۸ هـ. ق / ۱۷۵۴ م. در شهر مشهد آغاز و در سال ۱۱۸۷ هـ. ق / ۱۷۷۳ م. در قندهار به پایان رسیده است.

یکی از ویژگی‌های کتاب، استفاده از اشعار فارسی است به گونه‌ای که تعداد اشعار آن به ۲۳۳۰ بیت می‌رسد.

در تصحیح و چاپ انتقادی دکتر زرگری نژاد، افزون بر تصحیح سهواً القلم‌های کاتب نسخه و برخی خطاهای دیگر در کتابت کلمات و واژگان پارسی و خطاهای راه یافته در ارائه تعدادی عبارات عربی و آیات قرآنی، مصحح کوشیده است با علامت‌گذاری‌های نوین در رسم‌الخط فارسی، مطالعه متن را روان‌تر سازد. در برخی موارد، افزودن کلمه‌ای به جمله‌ها، داخل [] توسط مصحح دشواری دریافت عبارات‌های پیچیده را از میان برده است.

علاوه بر این‌ها، در جای جای کتاب گزارش‌های منابع مختلف ارجاع داده شده تا امکان مطالعه تطبیقی فراهم شود و خوانندگان بتوانند با مراجعه سریع به روایات سایر منابع، در صورت لزوم گزارش‌های کتاب حاضر را با منابع دیگر مقایسه کنند.

مصحح محترم همچنین توضیحات ضروری درباره شخصیت‌ها، مکان‌ها و مباحث و رویدادهای متن را نیز در یادداشت‌ها به صورت زیرنویس ارائه نموده است.

در پایان نمایه و فهرست منابع نیز آورده شده است. از تاریخ توضیحات مصحح در پایان مقدمه که دی ماه ۱۳۸۱ را نشان می‌دهد، به نظر می‌رسد که فرایند تهیه و انتشار کتاب، مدت زمان طولانی را طی کرده است. اما سرانجام این اثر ارزشمند در دسترس محققان قرار گرفته است.

درباره نویسنده

درباره محمودالحسینی المنشی الجامی، نویسنده کتاب، اطلاعات زیادی در دست نیست. اگرچه در مورد خاستگاه و منشأ او میان دوست مراد سیدمرادوف و دکتر زرگری نژاد اختلاف نظر وجود دارد (اولی براساس قرآینی منشی جامی را منتسب به روستایی به نام جام در نزدیکی شیراز می‌داند و دومی به استناد دلایل دیگری مؤلف را متعلق به شهر جام در خراسان می‌داند)، لیکن در مورد اینکه منشی جام احتمالاً از منشیان نادرشاه بوده و به واسطه محمدتقی خان شیرازی به احمدخان درانی معرفی شده و سپس به مقام منشی‌گری احمدشاه درانی درآمده و آن ایام را در خراسان و افغانستان به سر برده شکی وجود ندارد.

شرح لشکرکشی‌های مکرر احمدخان به هند و سند و سه بار حمله به خراسان و محاصره شهرهای سبزوار، نیشابور و مشهد، همچنین یک رشته جنگ‌های داخلی و محلی در مناطق و شهرهای مختلف افغانستان مطالب اصلی کتاب را تشکیل می‌دهند.

با این وجود از آنجا که گزارش‌های این کتاب حاصل مشاهدات و یا اطلاعات مستقیم و مستند نویسنده بوده و از این رو، حاوی رویدادهایی است که در هیچ اثر دیگری به چشم نمی‌خورد، می‌توان گفت کتاب تاریخ احمدشاهی، از این نظر اثر ارزشمندی است و مورد استفاده و استناد نویسندگان و مورخان بعدی نیز بوده است.

افزون بر ارزش منحصر به فرد بسیاری از اطلاعاتی که منشی جامی درباره رخداد‌های افغانستان در عصر احمدخان درانی ارائه می‌کند، همچنین علاوه بر اطلاعات خاصی که وی درباره لشکرکشی‌های احمدخان به حدود هند به دست می‌دهد، بخشی از گزارش‌های او درباره تاریخ خراسان در عصر سلطنت شاهرخ میرزا و دسته‌بندی‌های خوانین مختلف آن سامان به نفع یا علیه این فرمانروای افشاری و رویدادهای دربار افشار و قلمرو آنها به ویژه در خراسان نیز، منحصر به فرد است و در هیچ کدام از منابع آن روزگار به چشم نمی‌خورد. (ص ۲۵)

در بخش‌هایی از گزارش‌های منشی جامی (= محمود حسینی جامی، نویسنده کتاب) همچنین اطلاعات ارزشمندی درباره محمد - حسن خان قاجار (پدر آقا محمدخان قاجار) که پس از قتل نادر، برای تجدید اقتدار قاجارها در استرآباد و مازندران به تکاپو افتاده بود، نیز مواضع محمدحسن خان درباره شاهرخ و نقش او در منازعه علی‌شاه و ابراهیم‌شاه و شاهرخ میرزا به دست می‌آید.

در بلای گزارش‌های سراسر نظامی منشی جامی، گاه گوشه‌هایی از مسایل غیرنظامی دوره احمدخان نیز مشاهده می‌شود.

افزون بر گزارش‌هایی درباره ارادت احمدخان به امام رضا (ع) و حرم آن حضرت و اقدامات وی برای تزئین حرم شریف، برخی از گزارش‌های منشی جامی درباره تعارض‌ها و همراهی‌های تعدادی از خوانین خراسان هم از منظر تاریخی امکان بررسی زمینه‌های موفقیت‌های محدود احمدخان در خراسان را فراهم می‌سازد و هم نقش این خوانین را در ناکامی جانشینان نادر، به ویژه شاهرخ میرزا و پسرش جاعش نصرالله میرزا در تقویت پایه‌های تزلزل یافته حکومت افشاری تصویر می‌کند. (ص ۲۶)

ترسیم چهره‌ها و شخصیت و عملکرد خوانین و ایلات و طوایف صاحب نفوذ در شهرهای عمده خراسان، مانند سبزوار، نیشابور، جام، تون، طبس، قوچان و توجه غیرمستقیم به رقابت‌های موجود میان آنها، از جمله مباحث ارزشمندی است که منشی جامی در لابه‌لای شرح قشون‌کشی‌های احمدخان به خراسان به آنها توجه کرده و به این ترتیب به مطالعات قوم‌شناسی خراسان در روزگار تألیف تاریخ احمدشاهی یری رسانده است. کتاب از یک پیشگفتار و ۱۶۶ گفتار تشکیل شده است.

درباره نسخه خطی و تصحیح کتاب:

کامل‌ترین نسخه خطی این کتاب در انستیتوی شرق‌شناسی آکادمی علوم شوروی سابق وجود دارد. هرچند نسخه‌های ناقص